

1.

Ik zou willen beginnen met een citaat:

'Er is nu een politieke beweging aan het groeien die voortdurend boos is en die boosheid en agressie in de samenleving aanwakkert! Zij zijn niet in echte oplossingen geïnteresseerd, want ze hebben de misstanden nodig om te kunnen blijven schelden. Dat is ook het enige waar ze echt verstand van hebben: schelden en haten.

Ze hebben geen enkel positief idee, het enige wat ze willen is het uitleven van het ressentiment. Ook opvallend: ze haten intellectuelen, ze haten kunstenaars, ze haten cultuur, ze haten alles wat niet net zo gewoon is als zij zijn. Niet opvallend, volstrekt logisch, is dat de leider een populist is die alles vertelt wat de massa wil horen en waarmee hij de massa voor zijn eigen belangen kan mobiliseren."

Dit zijn woorden van cultuurcriticus Menno ter Braak, hij schreef ze in 1937.

Het feit dat deze tekst, na bijna 80 jaar relatieve vrede, nog steeds uiterst actueel is, laat zien hoe kwetsbaar vrijheid is en hoe makkelijk vrijheid ingeruild wordt voor de standpunten van een sterke leider, een populistische beweging, of het onderbuikgevoel van een groep ontevreden inwoners van een land. Ontevredenheid die niet zelden geprojecteerd wordt op een minderheid, of een andere groep in de samenleving die dan tot zondebok wordt gemaakt.

Nog ingewikkelder wordt onze vrijheid in het licht van wat elders in de wereld gebeurt. Want wat betekent onze vrijheid in het licht van de oorlog in Oekraïne, de genocide in Gaza? Wat betekent de vrijheid waar Minister-President Schoof over sprak tijdens de 4 mei herdenking op de Dam, in het licht van een politiek die mensen uitsluit, wegzet, tegenstellingen vergroot, kinderen in de uitzichtloosheid van een AZC geen uitje gunt en die nu eindelijk na anderhalf jaar bereid is de Staat Israël een halt toe te roepen?

2.

Wat is vrijheid? Zijn we nog vrij? Tot op bepaalde hoogte zijn we dat zeker. Alleen al het feit dat ik alles wat ik net gezegd heb kan opschrijven en uitspreken is in heel veel landen ondenkbaar. Zelfs in landen die lid zijn van de NAVO. En zelfs in landen die lid zijn van de Europese Unie staat deze vrijheid onder druk. Sterker nog, diepgaand onderzoek wijst duidelijk uit dat de VS hard op weg is om hun democratie in te ruilen voor een autocratie. En in een autocratie geldt vrijheid voor wie het eens is met de autocraat, onvrijheid voor wie tegenstem geeft: dus geen vrije pers, geen vrije positie voor onderwijs, geen onafhankelijke rechtspraak. Doe je niet wat ik zeg? Dan draaien we de geldkraan dicht!

Dat lijkt meer en meer de vrijheid van de democratie te zijn: dat ze leiders kiest die haar om zeep helpen en de vrijheid inperken: Poetin in Rusland, Erdogan in Turkije, Orban in Hongarije, Trump in de VS, stuk voor stuk democratisch gekozen leiders, die vervolgen de macht naar zich toetrekken en vrijheid definiëren als vrijheid voor ons en niet voor de ander.

Alleen daarom al is het belangrijkste dat we stil staan bij onze vrijheid. En dan niet zozeer de vrijheid zelf maar dat wat die vrijheid met zich meebrengt. Levinas zou zeggen: stilt staan bij het feit dat wij verantwoordelijkheid mogen dragen voor het behoud van vrijheid.

En die verantwoordelijkheid gaat verder dan de vrijheid dat ik kan doen en laten wat ik wil, dat ik kan zeggen wat ik denk. Het is mezelf steeds weer de vraag stellen waar mijn vrijheid de vrijheid van een ander beknot, en waar – in de woorden van Hannah Arend – mijn vrijheid mij met de ander verenigt. Immers ‘Echte vrijheid zoekt naar wat mensen met elkaar verbindt.’ En dat is wat je met elkaar wilt vastleggen in afspraken, pacten en beloften. Dat wil zichtbaar worden in ons vermogen om steeds weer iets nieuws te beginnen, ten behoeve van die vrijheid.

Op de vraag 'Wat moeten wij doen om te voorkomen dat onze kinderen weer slachtoffers worden van onvrijheid?', antwoordde Abel Herzberg ooit: 'Dat is de foute vraag. De juiste vraag is hoe wij kunnen voorkomen dat onze kinderen beulen worden.' Een uiterst actuele uitspraak in het licht van wat er vandaag gebeurt.

Verantwoordelijkheid nemen voor leven in vrijheid vraagt vrijheidseducatie, vraagt erom dat je steeds opnieuw jezelf de vraag stelt of jouw vrijheid nog wel de vrijheid is die je wilt en moet bevechten en bewaken. In dat licht is het goed om alert te blijven, scherp te zijn op de momenten dat stukjes verworven of bevochten vrijheid verloren gaan, onder druk komen te staan. Dat je het gemak onderkent waarmee in politieke debatten mensen tegen elkaar worden uitgespeeld, groepen mensen worden weggezet, door partijen die op democratische wijze zijn gekozen, zoals ook in 1937 het geval was. Dat je ziet hoe ook in ons eigen land mensenrechten geschonden worden in de asielopvang. Dat je ziet hoe democratie en rechtstaat en grondrechten ter discussie worden gesteld en onder druk staan. Dat je ziet hoe demonstratierecht onder druk staat.

Verantwoordelijkheid nemen voor vrijheid is zien wat er allemaal verloren is gegaan. En jezelf de vraag stellen: neem ik dat voor lief, of zoek ik naar wegen om het terug te vinden? Vind ik het wel best in mijn eigen vrijheidsbubbel, of wil ik nog volharden in het zoeken naar vrijheid die niet ten koste gaat van een ander? Heb ik nog genoeg vertrouwen en geestkracht om te handelen?

3.

Wat is vrijheid, in de omstandigheden waarin we met elkaar terecht zijn gekomen? Ligt die wellicht op de eerste plaats in de woorden van Etty Hillesum, die zegt dat ons de innerlijke vrijheid niet ontnomen kan worden en dat dat het belangrijkste is, dat daar het vertrouwen en de geestkracht te vinden is om ook aan die uiterlijke omstandigheden iets te veranderen. Maar ‘dragen wij alles in ons’? of is ook dat innerlijk aan slijtage onderhevig?

Voor Etty Hillesum is innerlijke vrijheid verbonden aan innerlijke ruimte. Met een woord van de dichter Rilke noemt ze dat ‘Weltinnenraum’. Is het wellicht die ruimte die het voor een mens mogelijk maakt te leven, hoop te putten, te werken aan toekomstperspectief, hoe de omstandigheden ook zijn? Zou het die ‘Weltinnenraum’ zijn die ook verbonden is met wat we noemen ‘innerlijke vrijheid’ die het mogelijk maakt dat mensen in erbarmelijke omstandigheden zich niet mee laten nemen door deze omstandigheden.

Het doet me denken aan Nelson Mandela. In een van de vele interviews werd hem gevraagd hoe het toch mogelijk was dat hij de mensen die hem wilden vermoorden en die hem opgesloten hadden kon omarmen. Zijn antwoord luidde: ‘In het kennen van mijn innerlijk

ruimte heb ik de grootste vrijheid gevonden. Van daaruit kon ik loskomen van de omstandigheden en kon ik mijn ideeën over vrijheid en hoe die bereikt moest worden loslaten. In de innerlijke ruimte, los van uiterlijke dwang of gangbaar denken kwam er ruimte voor mijn zogenaamde vijanden en heb ik geleerd wat werkelijke vrijheid is.'

4.

Wat is vrijheid? En kunnen we wel echt vrij zijn zolang nog zovelen onvrij zijn? Wellicht zit u te wachten tot ik eindelijk een antwoord geef op de vraag die ik steeds stel. Maar dan moet ik u teleurstellen. Ik heb het antwoord niet op de vraag naar wat werkelijke vrijheid is. Maar ik ben er wel van overtuigd dat we de vraag moeten stellen, dat het ons bezig moet houden. En wellicht moeten we vooral ook het besef laten groeien dat vrijheid iets anders is dan kunnen doen wat ik wil en dat het besef laten groeien dat onze vrijheid onder druk staat, en dat onze vrijheid verbonden is met heel veel kleine zaken die ogenschijnlijk nergens over gaan en die we daarom verloren laten gaan. Maar ze zijn van belang. Ze doen er toe, omdat ze kleine puzzelstukjes zijn in dat grote net van verbindende vrijheid. En daarom is verantwoordelijkheid nemen voor vrijheid, ook alert zijn op wat in onze samenleving en onze omgang met elkaar verloren is gegaan of dreigt te gaan.

Het is vieren van vrijheid en tegelijk opstaan en je stem verheffen tegen alles wat de vrijheid van een ander bedreigt. Het is vasthouden aan die ene gulden regel dat jouw vrijheid verbonden is met de vrijheid van de ander. Waarom? Omdat jij je in die andere mens kunt herkennen. Die ander is een mens als jij. Heb daarom je naaste lief zegt Jezus, in navolging van de Thora, en zegt Paulus in navolging van Jezus.

Zeg Amen. Dat het zo moge zijn.